

Ks. JERZY PODOLECKI

## SZAFARZ SAKRAMENTU CHRZTU OD WIEKU VIII DO SOBORU TRYDENCKIEGO

Treść: Wstęp. — I. Szafarz chrztu uroczystego. II. Szafarz chrztu prywatnego. III. Akatolicy jako szafarze chrztu. — Zakończenie.

### WSTĘP

Okres od wieku VIII do Soboru Trydenckiego stanowi pewien odrębny etap rozwoju prawodawstwa Kościoła określającego osobę szafarza sakramentu chrztu. Przystępując do omówienia tego rozwoju należy zaznaczyć, że studium starożytności chrześcijańskiej — epoki poprzedzającej omawiany okres — doprowadza do następujących wniosków. 1. W okresie starożytności chrześcijańskiej jedynie biskup jako duszpasterz gminy chrześcijańskiej był zwyczajnym szafarzem chrztu uroczystego. 2. W okresie tym kapłan był szafarzem nadzwyczajnym, gdyż udzielał chrztu jedynie na podstawie pozwolenia biskupa udzielonego dla słusznej przyczyny. 3. Obok biskupa i kapłana za zdolnego do uroczystego udzielania chrztu uznany był także diakon. Diakon był szafarzem nadzwyczajnym, gdyż w wykonywaniu swej władzy był uzależniony od pozwolenia biskupa lub kapłana udzielanego z ważnej przyczyny. Diakon nie posiadając wymaganego pozwolenia mógł chrzczyć tylko w wypadku ostatecznej konieczności przy jednoczesnej nieobecności biskupa lub kapłana. 4. Za zdolnych do udzielania chrztu prywatnego zostały uznane osoby świeckie płci męskiej. 5. W stosunku do udzielania chrztu przez kobietę istniała duża rezerwa, której wyrazem było np. stanowisko Tertuliana i IV synodu Kartagińskiego z 389 roku. 6. W ostrych sporach o ważność chrztu udzielonego przez szafarzy heretyków lub schizmatyków Kościół zdecydowanie opowiedział się za jego ważnością<sup>1</sup>. Istniejące dotychczas normy prawne wskazujące osobę szafarza sakramentu chrztu w omawianym obecnie okresie uległy znacznej ewolucji. Przemiany te śledzić będziemy omawiając zagadnienie szafarza chrztu uroczystego oraz chrztu prywatnego a także rozpatrując kwestię akatolika jako szafarza chrztu.

### I. SZAFARZ CHRZTU UROCZYSTEGO

W omawianym okresie w dalszym ciągu za zdolnych do uroczystego udzielania chrztu byli uznani jedynie: biskup, kapłan i diakon. Nastąpiła jednak zmiana, jeśli idzie o zakres wykonywania posiadanej władzy.

<sup>1</sup> Por.: J. Podolecki: Szafarz sakramentu chrztu w starożytności chrześcijańskiej. *Studia Warmińskie* IV (1967) 363—397.

## I. ZANIK PRAKTYKI UDZIELANIA CHRZTU PRZEZ BISKUPA

Biskup, zachowując pełne prawo do uroczystego udzielania chrztu na terenie całej diecezji, z biegiem czasu coraz częściej rezygnował ze swych uprawnień na rzecz kapłanów, przestając tym samym, poza nielicznymi wyjątkami, udzielać chrztu osobiście. Stało się to na skutek — związanego z dalszym rozwojem liczebnym i terytorialnym Kościoła — zwiększania się licznych obowiązków biskupa a szczególnie obowiązku nauczania<sup>2</sup>. Rządca diecezji, o ile udzielał chrztu, czynił to jedynie w kościele katedralnym i to w Wielką Sobotę lub w Wigilię Zesłania Ducha Świętego<sup>3</sup>. Nawet wtedy, jak podaje *VIII Ordo Romanus*, biskup chrzczył tylko jedno lub drugie dziecko; pozostałym zaś udzielali chrztu kapłani i diakoni<sup>4</sup>. Długo ślady dawnej dyscypliny przetrwały w Rzymie, gdzie w kościele św. Jana na Lateranie sam papież chrzczył nawróconych i katechumenów<sup>5</sup>. Ciekawą praktykę, w związku z udzielaniem chrztu przez papieża, podaje *XI Ordo Romanus*. Według zawartego w nim opisu, kardynałowie nie mogli udzielać chrztu w swoich kościołach tytularnych, zanim nie otrzymali pozwolenia od papieża. Prosił o nie jeden z kardynałów obecnych na liturgii wielkosobotniej odprawianej przez papieża. Papież słowami: *Ite baptizate omnes gentes in Nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti* udzielał pozwolenia i kardynałowie odchodzili do swoich kościołów celem udzielenia chrztu<sup>6</sup>. Poza Wielką Sobotą i Wigilią Zesłania Ducha Świętego biskup chrzczył tylko w wyjątkowych wypadkach. Według *Caeremoniale Ambrosianum* biskup w ciągu roku chrzczył jedynie dorosłych lub tych, którzy przybyli z dalekich stron albo też tych, którzy staraniem znacznych dostojników zostali nawróceni z pogaństwa. Biskup, o ile był proszony, chrzczył także niekiedy dzieci panujących<sup>7</sup>.

Jakkolwiek biskup praktycznie przestał osobiście udzielać chrztu, to jednak nadal był ściśle związany z udzielaniem tego sakramentu. Jak poznamy dokładniej jedynie biskup udzielał pozwolenia na budowę w danym kościele chrzcielnicy, co miało doniosłe znaczenie, gdyż rektor takiego kościoła stawał się tym samym uprawnionym do udzielania chrztu wiernym należącym do tego kościoła. Innym przejawem łączności biskupa

<sup>2</sup> P. Natalis: *Theologia dogmatico-moralis*. Venetiis 1769 s. 154; E. Martène: *De antiquis Ecclesiae ritibus*. T. I. Venetiis 1783 s. 7.

<sup>3</sup> W. Plöchl: *Geschichte des Kirchenrechts*. 2. Aufl. Bd. I. Wien—München 1961/62 s. 386.

<sup>4</sup> *Ordo Romanus VIII*, n. 11: „Deinde pontifex baptizat unum aut duos, vel quantos ei placuerit de ipsis infantibus, caeterique a diacono cui ipse iusserit baptizantur”. J. Migne: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. T. 78. Parisiis 1850 kol. 999. Cytuję: PL.

<sup>5</sup> V. Petra: *Commentaria ad Constitutiones Apostolicas*. T. IV. Romae 1711 s. 23.

<sup>6</sup> *Ordo Romanus XI*, n. 43: „Prior autem inclinat se et dicit: Jube Domne benedicere. Pontifex benedicit eum. Progrediens parum, facit similiter et benedicit. Tertia vice similiter et benedicit eum Pontifex et dicit: *Ite baptizate omnes gentes in Nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*. Cardinales vero tunc induti cum equibus reveruntur ad titulos suos”. PL 78, 1042.

<sup>7</sup> *Caeremoniale Ambrosianum*.: „Per annum etiam illos baptizavit, qui adulta iam aetate sunt, si qui interdum vel ex longinquis partibus confugiunt, vel aliquorum nobilium pietate et studio ab infidelitatis tenebris eruti ad fidem convertuntur ... Interdum etiam rogatus filios aliquorum principum seu primatum baptizare solet”. Cytuję za E. Martène, jw. s. 7 n. 2.



z chrztem był spoczywający na nim obowiązek dopilnowania w swojej diecezji poprawnego udzielania chrztu przez kapłanów. Dbał o to np. arcybiskup Moguncji, św. Bonifacy († 754), który w swoim kapitularku nakazywał, aby każdy biskup w swojej parafii<sup>8</sup> pilnie egzaminował kapłanów i starał się o to, aby oni dobrze zachowywali obrzęd udzielania chrztu<sup>9</sup>. Ponadto Apostoł Niemiec nakazywał biskupom, aby pouczyli kapłanów, co oznacza każde słowo lub zdanie zawarte w obrzędach chrztu<sup>10</sup>. Podobnie synod w Tours (813) nakazywał, aby biskupi dokładnie pouczyli swoich kapłanów o sakramencie chrztu<sup>11</sup>. Chcąc spełnić swe obowiązki, biskupi wydawali specjalne przepisy lub wysyłali listy pouczające kapłanów o obrzędach chrztu. Na przykład biskup Bazylei, Haito, w wydanych między 807 a 823 rokiem *Capitula Ecclesiastica* nakazywał, aby kapłani znali co to jest sakrament chrztu<sup>12</sup> a także, by znali dokładnie czas i porządek udzielania chrztu<sup>13</sup>. To samo nakazywał swoim kapłanom w *Capitula Synodica* Hincmar, arcybiskup Reims<sup>14</sup>. Jesse († 865), biskup Ambianum, chcąc zaznajomić swoich kapłanów z obrzędami chrztu, wysłał do nich list, w którym opisał kolejność obrzędów związanych z udzielaniem chrztu<sup>15</sup>. Karol Wielki († 814), usurpując wprawdzie prawo wydawania ustaw w sprawach religijnych, zarządził, aby biskupi w podległych diecezjach egzaminowali kapłanów, czy poprawnie udzielają chrztu<sup>16</sup>. Żądał on także od biskupów ustnych lub pisemnych sprawozdań z tego, jak pouczają kapłanów i lud sobie powierzony o sakramencie chrztu i o ceremoniach zachowywanych przy jego udzielaniu. Niektórzy biskupi składając sprawozdania pisali małe rozprawy o chrzcie. Miały one ten dobry skutek, że zaradzały potrzebom czasu a także po wielowiekowym przetrwaniu umożliwiają nam poznanie ówczesnej dyscypliny obowiązującej przy udzielaniu chrztu. Zaliczyć do nich należy: *Liber de sacramento Baptismi* biskupa Lyonu, Leidifreda († 816)<sup>17</sup>; Ama-

<sup>8</sup> Termin „parochia”, nierzadko aż do XI wieku oznaczał diecezję. Por.: B. Kurt-scheid: *Historia iuris canonici. Historia institutorum. Romae* 1951 s. 289; P. Hinschius: *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten. Bd. II. Berlin* 1878 s. 267 n. 2; L. Ferraris: *Prompta bibliotheca canonica, iuridica, moralis, theologica, etc. T. VI. Parisiis* 1852 kol. 31.

<sup>9</sup> Bonifatius s.: *Capitularia. Cap. 16*: „Ut unusquisque episcopus in sua parochia diligenter discutiat suos presbyteros et faciat, ut ... baptisteria bene faciant”. PL 89, 822.

<sup>10</sup> Tamże: „... doceant presbyteros quod in illo baptisterio unumquodque verbum vel sententia per se significet”.

<sup>11</sup> III Concilium Turonense. Can. 18: „Episcoporum fit magna sollicitudo, presbyteris suis tradere baptismi sacramentum”. I. Harduinus: *Conciliorum collectio regia maxima. T. 4. Parisiis* 1715 kol. 125. Cytuję: Harduin.

<sup>12</sup> Haito: *Capitula Ecclesiastica. Cap. 5*: „Ut sciant quid sit sacramentum baptismatis”. MGH. *Cap. Reg. Fr. Edidit A. Boretius. T. I. Hannoverae* 1883 s. 363.

<sup>13</sup> Tamże cap. 6: „Quae ipsis sacerdotibus necessaria sunt ad discendum, id est sacramentarium, lectionarius, antiphonarius, baptisterium”; cap. 8: „Sciant tempora legitima ad baptizandum”.

<sup>14</sup> Hincmarus: *Capitula presbyteris data* (825). Cap. 2: „Ut scrutinium et omnem ordinem baptizandi, nulli penitus liceat ignorare”. PL 125, 773.

<sup>15</sup> Jesse: *Epistola de Baptismo. PL* 105, 781—796.

<sup>16</sup> Carolus M.: *Capitulare Ecclesiasticum* (789). n. 70: „Ut episcopi diligenter discutiant per suas parochias presbyteros, eorum fidem, baptismam, et Missarum celebrationes, ut et fidem rectam teneant et baptismam catholicum observent”. MGH. *Cap. Reg. Fr., jw. s. 59.*

<sup>17</sup> PL 99, 853—871.



lariusza, arcybiskupa Trewiru (w. IX) *Epistola ad Carolum Magnum Imperatorem De caeremoniis Baptismi*<sup>18</sup>; oraz najpoważniejsze z tych dzieł — *Liber de ordine Baptismi* — napisane przez Teodulfa († 821), biskupa Orleanu<sup>19</sup>.

Podsumowując nasze rozważania należy stwierdzić, że w omawianym okresie nastąpił stopniowo niemal całkowity zanik praktyki udzielania chrztu przez biskupa. Podkreślić jednak należy, że biskup, przestając faktycznie udzielać chrztu, miał obowiązek czuwać i stać na straży, by kapłani w jego diecezji w należyty sposób udzielali chrztu.

## 2. KAPŁAN — DUSZPASTERZ KOŚCIOŁA CHRZCIELNEGO JAKO WŁAŚCIWY SZAFARZ CHRZTU

Siłą rzeczy na skutek powodów, które zostały podane poprzednio, obowiązek udzielania chrztu przeszedł na kapłanów. Fakt ten pogłębił i upowszechnił przekonanie, że każdy kapłan na mocy święceń posiada władzę uroczystego udzielania chrztu, oraz że jest uprawniony do jego udzielania, gdy otrzyma obowiązki duszpasterskie w kościele posiadającym prawo udzielania chrztu albo też, gdy otrzyma na to pozwolenie biskupa lub właściwego duszpasterza. Wytworzona praktyka znalazła wnet teoretyczną podbudowę w poglądach uczonych teologów i w przepisach prawa kanonicznego.

Teodulf († 821), biskup Orleanu, pisząc, że kapłanom wolno udzielać chrztu w obecności biskupa czy też w czasie jego nieobecności, podkreślał fakt, że zdolność kapłana do udzielania chrztu jest czymś własnym i niezależnym od biskupa<sup>20</sup>. O posiadaniu przez kapłanów władzy udzielania chrztu nauczali teolodzy XII wieku tacy jak Bandinus<sup>21</sup> lub Hugo od św. Wiktora<sup>22</sup>. Posiadanie przez kapłana władzy udzielania chrztu najbardziej gruntownie uzasadnił św. Tomasz z Akwinu (1225—1274), który władzę udzielania chrztu nazwał *proprium officium sacerdotis*. Doktor Anielski wyprowadził ją z posiadanej na podstawie święceń kapłańskich władzy sprawowania Eucharystii. Zdaniem św. Tomasza, tak jak do kapłana należy sprawowanie Eucharystii, będącej głównym celem istnienia kapłaństwa, tak też do własnego urzędu kapłańskiego należy udzielanie chrztu, który daje prawo przystępowania do Stołu Pańskiego<sup>23</sup>.

Autorzy zbiorów prawa kanonicznego stali także na stanowisku posiadania przez kapłana władzy udzielania chrztu uroczystego. I tak, Burchard, biskup Wormacji († 1025), autor zbioru prawa zwanego *Decretum*

<sup>18</sup> PL 99, 887—902.

<sup>19</sup> PL 105, 223—240.

<sup>20</sup> Theodulphus: *Liber de ordine Baptismi*. Cap. 17: „Nam presbyteris sive praesentibus sive absentibus episcopis baptizare et baptizatos chrismate ungere licet”. PL 105, 236.

<sup>21</sup> Bandinus: *Sententiarum libri quatuor*. Dist. VI: „Ad summum sciendum est quod ministerium baptismi solis sacerdotibus licitum est”. PL 192, 1094.

<sup>22</sup> Hugo a S. Victore: *De officiis ecclesiasticis*. Lib. I, cap. 13: „Administratio autem baptismi sacerdotum est ex institutione”. PL 177, 389.

<sup>23</sup> Thomas Aquinas: *Summa theologica*. III. q. 64, a. 2: „Sacerdotes ad hoc consecrantur ut sacramentum Corporis Christi conficiant ... illud autem est sacramentum ecclesiasticae unitatis ... Per baptismum aliquis fit particeps ecclesiasticae unitatis ... unde et accipit ius accedendi ad mensam Domini. Et ideo, sicut ad sacerdotem pertinet consecrare Eucharistiam, ita ad proprium officium sacerdotis pertinet baptizare”.



Silne podkreślenie wyłącznych praw kapłana — duszpasterza kościoła chrzcielnego miało swoją wagę, niemniej mogło doprowadzić do takiej interpretacji, że zwykli kapłani nie mogli udzielać chrztu w wypadku konieczności. Stąd wnet zaczęły się pojawiać przepisy mówiące o tym, że w wypadku konieczności każdy kapłan nie tylko może ale nawet ma ścisły obowiązek udzielenia chrztu. Teodulf, biskup Orleanu, stanowczo nakazał swoim kapłanom, aby nikt nie ośmielił się odmówić udzielenia chrztu choremu dziecku przyniesionemu z obcej parafii<sup>67</sup>. W *Dekreście* Burcharda z Wormacji<sup>68</sup> a także w *Dekreście* Gracjana umieszczone zostało rozporządzenie przypisywane papieżowi Marcinowi III<sup>69</sup>, w którym papież postanowił, że ma być deponowany kapłan, który by nie ochrzcił chorego dziecka, a ono umarłoby bez chrztu<sup>70</sup>.

Nieco inaczej kształtowała się praktyka udzielania chrztu w parafiach miejskich. Wprawdzie już w początku IV wieku papież Marcełi (309) podzielił Rzym na 25 tytułów — *Propter baptismum et poenitentiam*<sup>71</sup>, to jednak, jak twierdzi L. Thomassinus, proboszczowie stojący na czele tych tytułów nie mieli pełnego prawa do udzielania chrztu<sup>72</sup>. Zdaniem Thomassinusa, głównym zadaniem proboszczów stojących na czele poszczególnych tytułów było czuwanie nad przygotowaniem katechumenów do przyjęcia chrztu<sup>73</sup>. Dopiero z biegiem czasu — gdzieś w VIII w. a powszechnie w wiekach od X do XII<sup>74</sup> — gdy wzrosła liczba wiernych w mieście, a kościół katedralny nie wystarczał do zaspokojenia potrzeb duchowych wiernych, biskup w mieście erygował inne kościoły<sup>75</sup>. W kościołach tych, mimo że pewne prawa parafialne były zarezerwowane kościołowi katedralnemu, kapłani na skutek pozwolenia biskupa lub drogą faktu sprawowali opiekę duszpasterską nad wiernymi<sup>76</sup>. Stopniowo kościoły te uzyskiwały między innymi prawo posiadania własnej chrzcielnicy a konsekwentnie ich duszpasterze prawo udzielania chrztu. Świadczą o tym postanowienia synodu w Limoges (1032) wyraźnie mówiące o tym, że chrzest był udzielany poza katedrą w innych kościołach miasta<sup>77</sup>.

W celu wyczerpania całości omawianego zagadnienia należy na zakończenie poświęcić nieco uwagi zakonnikom jako szafarzom chrztu. E. Mar-

tamen, si necessitas evenerit pro infirmitate aut pro aliqua necessitate, illi presbyteri, quos episcopus in sua parochia constituerit, in quacumque loco evenerit, licentiam habeant, ut omnino sine baptismo non moriantur". PL 97,211.

<sup>67</sup> Theodulphus: Capitula ad presbyteros. Cap. 17. 105, 196.

<sup>68</sup> Burchardus W.: Decretorum libri viginti. Lib. IV, cap. 47. PL 140, 730.

<sup>69</sup> A. Friedberg w krytycznym wydaniu Dekretu Gracjana zaznaczył, że w wielu starych kodeksach brak jest liczebnika przy imieniu papieża. Por.: Corpus Iuris Canonici. P. I. Lipsiae 1879 kol. 1368 nota 250.

<sup>70</sup> c.22, D. IV de cons.: „Quicumque presbyter in provintia propria vel in alia vel ubicumque inventus fuerit commendatum sibi infirmum baptizare noluerit vel pro intentione itineris, vel de alia aliqua excusatione et sic sine baptismo moritur, deponatur”.

<sup>71</sup> Liber Pontificalis. In vita Marcelli Papae. Mansi 1, 1259.

<sup>72</sup> L. Thomassinus, jw. s. 166 n. 2: „Cum enim solo Paschatis et Pentecostes die ... daretur baptismus et ab ipso tantum daretur episcopo, ritu valde solemni, nemo crederet Parochorum, hanc curam iam tum fuisse”.

<sup>73</sup> Tamże.

<sup>74</sup> B. Kurtscheid, jw. s. 289.

<sup>75</sup> W. Conway, jw. s. 41 n.

<sup>76</sup> B. Kurtscheid, jw. s. 289.

<sup>77</sup> Concilium Lemovicense: „Et hi qui in aliis ecclesiis apud hanc civitatem baptizantur”. Mansi 19, 543.



tène, wymieniając kilka klasztorów benedyktyńskich posiadających na podstawie specjalnych przywilejów chrzcielnice, stwierdził, że w klasztorach w zasadzie chrztu nie udzielano<sup>78</sup>. Władzę udzielania chrztu uroczystego posiadali jedynie zakonnicy mający święcenia kapłańskie<sup>79</sup>. Zakonnicy ci mogli wykonywać swą władzę tylko wtedy, gdy otrzymali wyraźne polecenie biskupa<sup>80</sup> lub gdy za zgodą opata została powierzona im przez biskupa opieka duszpasterska na pewnym terytorium<sup>81</sup>. Jakkolwiek zakonnicy posiadający wspomniane pozwolenie mogli chrzcić uroczyście bez żadnych ograniczeń, to jednak zakazane im było samowolne udzielanie chrztu. Z zakazami tymi spotykamy się w uchwałach synodu w Poitiers (1100)<sup>82</sup> oraz w *Dekrecie* Gracjana<sup>83</sup>. Także własne konstytucje zakonne np. u Cystersów pod groźbą ciężkich kar nie wyłączając suspensy surowo zakazywały udzielania chrztu<sup>84</sup>.

### 3. DIAKON JAKO SZAFARZ NADZWYCZAJNY

Przyjąwszy na podstawie studium okresu starożytności chrześcijańskiej za fakt bezsporny, że diakon posiadał z mocy święceń władzę uroczystego udzielania chrztu<sup>85</sup>, zastanowimy się obecnie nad normami prawnymi, które w omawianym okresie ściślej precyzowały zakres władzy diakona, podając tym samym bliżej jej naturę.

Najstarsze, zachowane i dostępne źródła tego okresu, mówiąc o fakcie udzielania chrztu przez diakonów, zaznaczają jednocześnie, że diakoni czynili to z polecenia biskupa. Alkuin († 804), opisując ceremonie Wielkiej Soboty, zazaczył, że biskup chrzcił sam lub ci, którym pozwolił<sup>86</sup>. Tymi zaś, którzy chrzcili z polecenia biskupa, byli diakoni<sup>87</sup>. Te same zasady podawał cytowany już *Ordo Romanus VIII*<sup>88</sup>.

<sup>78</sup> E. Martène, jw. s. 5 n. 16.

<sup>79</sup> c. 21, C. 16, q. 1: „Doctos ac probos monachos, presbyterii honore dedicatos, praedicare, baptizare ... moderata dispensatione commendamus”. Por.: c. 24, D. 16, q. 3.

<sup>80</sup> Concilium Pictavense (1100). Can. 10: „Ut clericis regularibus iussione episcopi sui baptizare ... liceat”. Mansi 20, 1123.

<sup>81</sup> Gratianus: Dictum post c. 19, D. 16, q. 1: „Monachi autem et si in dedicatione sui presbyteratus baptizandi potestatem accipiant ... tamen executionem suae potestatis non habent nisi a populo fuerint electi, et ab episcopo cum consensu abbatis ordinati”. Por.: Dictum post c. 25, C. 16, q. 1.

<sup>82</sup> Concilium Pictavense. Can. 11: „Ut nullus monachorum parochiale ministerium presbyterorum, id est baptizare ... praesumat”. Mansi 20, 1124.

<sup>83</sup> c. 8, C. 16, q. 1: „Placuit communi nostro concilio ... ut nullus monachorum ... praesumat, neque filium de baptismo accipere neque baptizare”.

<sup>84</sup> Decretum editum in Capitulo Generali anno 1186. n. 3: „Nimis est grave, et contra canones, et instituta Ordinis, quod abbates nostri baptizare praesumant. Propterea quicumque hoc anno baptizaverunt sextis feriis ieiunent in pane et aqua et usque ad Nativitatem Domini Missas non celebrent, et sint extra stallum; Qui tamen ambo praesumpserint omnibus sextis feriis sint in pane et aqua, extra stallum suum, nec Missam celebrent usque ad nutum Capituli, et monachus qui hoc presumpserit, idem paciatur”. Cytuję za E. Martène, jw. s. 6.

<sup>85</sup> Por.: J. Podolecki, jw. s. 377 nn.

<sup>86</sup> Alcuin: De divinis officiis. Cap. 19: „Postquam pontifex baptizaverit vel quibus iusserit ipse”. PL 101, 1220.

<sup>87</sup> Tamże: „Deinde accipiunt ipsos (infantes) a Pontifice vel a diaconibus, qui eos baptizaverunt”.

<sup>88</sup> Ordo Romanus VIII, n. 11: „Deinde Pontifex baptizat unum, aut duos ... caeterique a diacono, cui ipse iusserit, baptizantur”. PL 78, 999.



*Burchardi*<sup>24</sup>, kierując jedynie do kapłanów rozporządzenia nakazujące zachowywanie przepisów odnośnie miejsca, sposobu i obowiązku udzielania chrztu, wskazywał wyraźnie, że kapłani posiadają władzę jego udzielania<sup>25</sup>. Podobnie Iwo z Chartres († 1116) stał mocno na stanowisku, że kapłani mają władzę udzielania chrztu, co więcej — uważał, że nikt inny nie ma prawa tego czynić. Stanowisko swoje wyraził w tytule do 23 rozdziału I księgi *Panormii*<sup>26</sup>. W tytule tym zaznaczył, że tylko kapłani powinni udzielać chrztu i że nikt inny poza kapłanem nie powinien chrzczyć<sup>27</sup>. Jako rację przytoczył tekst św. Izydora Sewilskiego († 636) zaczerpnięty z jego dzieła *De ecclesiasticis officiis*<sup>28</sup>. Dekret Gracjana<sup>29</sup>, jakkolwiek nie przyniósł w tej sprawie nic nowego, gdyż tytuł kanonu i *auctoritas* u Gracjana są te same co i u Iwona z Chartres<sup>30</sup>, to jednak będąc najbardziej powszechnym zbiorem prawa, wpłynął znacznie na upowszechnienie się przekonania, że kapłan posiada władzę udzielania chrztu uroczystego.

W sprawie faktu posiadania i natury władzy kapłana odnośnie udzielania chrztu zabrał także głos najwyższy prawodawca kościelny. Był nim papież Eugeniusz IV (1431—1447). Okazją do tego była zawarta na soborze we Florencji (1438—1445) unia z Ormianami. Z tej racji papież wydał konstytucję, w której określił, że szafarzem sakramentu chrztu jest kapłan, któremu z mocy swego urzędu (*ex officio*) przysługuje udzielanie chrztu<sup>31</sup>. J. Bellamy interpretuje wyrażenie Eugeniusza IV — *cui ex officio competit baptizare* — w tym sensie, że aczkolwiek kapłan posiada władzę udzielania chrztu, to jednak może ją wykonywać wtedy, gdy otrzyma odpowiednie upoważnienie. Podstawę do takiej interpretacji stanowi — jego zdaniem — fakt, że chrzest między innymi powoduje włączenie ochrzczonego do określonej terytorialnie części Kościoła, to zaś przysługuje tym, którzy wykonują na danym terenie jurysdykcję<sup>32</sup>.

W omawianym obecnie okresie zaistniały dwie formy udzielenia pozwolenia kapłanowi na sprawowanie sakramentu chrztu. Jedna — to nadanie kapłanowi obowiązków duszpasterskich w kościele posiadającym własną chrzcielnicę, a druga — to udzielenie kapłanowi doraźnego pozwo-

<sup>24</sup> Jest to rodzaj podręcznika dla kapłanów do święceń i dla duszpasterzy. Powstał około 1012 roku. Por.: A. Van Hove: Prolegomena. Ed. 2. Mechliniae—Romae 1954 s. 320.

<sup>25</sup> *Burchardus*: Decretorum libri viginti. Lib. IV, cap. 13, 14, 15, 22, 47, 59. PL 140, 730 n.

<sup>26</sup> Jest to jeden z trzech zbiorów Iwona z Chartres. Powstał około roku 1095 i był to najbardziej rozpowszechniony w Europie. Por.: A. Van Hove, jw. s. 331.

<sup>27</sup> *Ivo Carnotensis*: *Panormia*, Lib. I, cap. 23: „Quod soli sacerdotes debent baptizare. Nemo nisi sacerdos baptizare praesumat”. PL 161, 1052.

<sup>28</sup> Por.: *J. Podolecki*, jw. s. 372.

<sup>29</sup> Autorem zbioru jest Gracjan. Dekret powstał około 1140 roku. Mimo że był to zbiór prywatny, miał wielkie znaczenie dla nauki prawa kanonicznego. Por.: *J. Schulte*: *Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts*. Bd. I. Graz 1956 s. 46—64.

<sup>30</sup> c. 1, D. IV de cons.: „Nemo nisi sacerdos baptizare praesumat”.

<sup>31</sup> *Eugenius IV*: *Const.* „Exultate Deo”, 22.XI.1439: „Primum omnium sacramentorum locum tenet sanctum baptisma. Minister huius sacramenti est sacerdos cui ex officio competit baptizare”. *Codicis Iuris Canonici Fontes* (Edidit P. Gasparri). T. I. Romae 1926 n. 52 s. 73 n. Cytuję: *Fontes*.

<sup>32</sup> *J. Bellamy*: *Baptême dans l'Eglise latine depuis le VIII<sup>e</sup> siècle*. DTC. T. II/L. Paris 1937 kol. 285.



lenia przez biskupa lub właściwego duszpasterza na udzielenie chrztu uroczystego.

Zapoczątkowany w poprzednim okresie rozwój terytorialny i liczebny Kościoła oraz związany z tym wzrost obowiązków biskupa a także niemożliwość zaspokojenia potrzeb duchowych wiernych przez kapłanów sprawujących doraźną opiekę duszpasterską, spowodował powstanie na terenach wiejskich licznych kościołów i kaplic<sup>33</sup>. Z biegiem czasu na skutek zwiększenia się liczby przyjmujących chrzest oraz na skutek trudności związanych z wyjazdem biskupa do miejsc odległych, niektóre szczególnie znaczniejsze kościoły wiejskie otrzymały prawo posiadania własnej chrzcielnicy<sup>34</sup>. Kościoły te nosiły nazwę: *Ecclesiae baptismales*<sup>35</sup>, *Plebes*<sup>36</sup>, *Plebanae ecclesiae*<sup>37</sup>, *Matrices*<sup>38</sup>, *Taufkirchen*<sup>39</sup>. Czas powstania kościołów mających prawo posiadania własnej chrzcielnicy w zależności od miejscowych warunków był różny w różnych krajach. I tak, kościoły chrzcielne (*ecclesiae baptismales*) najwcześnieiej, bo w VI wieku, powstały w Hiszpanii<sup>40</sup>. W wieku VIII w Italii kościoły te wspomniane są jako dawne<sup>41</sup>. Mniej więcej w tym samym czasie co i w Italii powstały także kościoły chrzcielne w Galii<sup>42</sup>. Najwolniej instytucja ta rozwijała się w Niemczech. B. Kurtscheid utrzymuje, że kościoły chrzcielne powstały tam w X wieku<sup>43</sup>. P. Torquebiau i inni przesuwają jeszcze dalej datę ich powstania<sup>44</sup>.

Na to, aby w jakimś kościele znajdowała się publiczna chrzcielnica, pozwalał jedynie biskup. Świadczy o tym uchwała synodu w Vernon z roku 755. Kanon 7 tego synodu postanawiał, że chrzcielnica nie może znajdować się w żadnej parafii jak tylko w tej, w której biskup na to pozwolił<sup>45</sup>. Z postanowień tych ubocznie dowiadujemy się, że nie wszystkie kościoły parafialne były jednocześnie kościołami chrzcielnymi. Rektorami kościołów chrzcielnych mogli być jedynie kapłani z wykluczeniem diakonów i niższych duchownych<sup>46</sup>. Kapłani ci nosili nazwę „archiprezbiterów”<sup>47</sup>. Jednym zaś z głównych ich uprawnień było udzielanie chrztu

<sup>33</sup> W. Conway: *The Time and Place of Baptism*. Washington 1954 s. 39.

<sup>34</sup> E. Martène, jw. s. 6 n. 16; E. Richter: *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts*. Leipzig 1867 s. 725; W. Conway, jw. s. 40.

<sup>35</sup> S. Zorell: *Die Entwicklung des Parochialsystems bis zum Ende der Karolingerzeit*. *Archiv für Katholisches Kirchenrecht* 82 (1902) 261.

<sup>36</sup> L. Thomassinus: *Vetus et nova Ecclesiae disciplina*. Pars I. Mogontiaci 1787 s. 128 n. 18.

<sup>37</sup> E. Martène, jw. s. 6 n. 16.

<sup>38</sup> V. Petra, jw. s. 286 n. 115.

<sup>39</sup> H. Feine: *Kirchliche Rechtsgeschichte*. Bd. I. Weimar 1955 s. 90.

<sup>40</sup> Tamże s. 166. Por.: S. Zorell, jw. s. 261.

<sup>41</sup> B. Kurtscheid, jw. s. 284.

<sup>42</sup> Tamże.

<sup>43</sup> Tamże, s. 270.

<sup>44</sup> P. Torquebiau: *Baptême en occident*. DDC. T. II. Paris 1937 kol. 166; W. Conway, jw. s. 41.

<sup>45</sup> Concilium Vernense. Can. 7: „Ut publicum baptisterium in ulla parochia esse non debet, nisi ibi, ubi episcopus constituerit cuius parochia est”. MGH. Cap. Reg. Fr., jw. s. 34.

<sup>46</sup> Capitulare Olonense Ecclesiasticum (825): „Iubemus ut baptismalium ecclesiarum rectores sint presbyteri ... non diaconi vel cuiuslibet inferioris ordinis clerici”. MGH. Cap. Reg. Fr., jw. s. 316.

<sup>47</sup> L. Thomassinus, jw. s. 128 n. 8; B. Kurtscheid, jw. s. 270; H. Feine, jw. s. 90.



wiernym mieszkającym w obrębie określonego terenu otaczającego kościół chrzcielny<sup>48</sup>.

W związku z dalszym rozwojem organizacji kościelnej, a szczególnie po wieku IX, jak twierdził S. Pallotini, coraz częściej kościoły parafialne otrzymywały prawo posiadania własnej chrzcielnicy a konsekwentnie proboszczowie<sup>49</sup> stawali się właściwymi szafarzami chrztu<sup>50</sup>.

Wraz z otrzymaniem uprawnień proboszczowie zostali obarczeni licznymi obowiązkami. Mając prawo, mieli też proboszczowie obowiązek udzielania chrztu<sup>51</sup>, a także musieli dbać o to, by nikt z powierzonych ich pieczy nie umarł bez sakramentu chrztu<sup>52</sup>. Liczne synody wspominały bardzo często o innym obowiązku proboszcza, jakim był obowiązek pouczenia swoich wiernych o czasie udzielania chrztu<sup>53</sup> oraz o tym, kto może<sup>54</sup> i jak powinien udzielać chrztu w niebezpieczeństwie śmierci<sup>55</sup>. Ponadto każdy proboszcz obowiązany był w okresie Wielkiego Postu zdać swemu biskupowi sprawozdanie ze stanu chrztu w ubiegłym roku. Po raz pierwszy o istnieniu tego obowiązku dowiadujemy się z uchwał synodu niemieckiego z roku 742<sup>56</sup>. Nakaz ten powtórzył kilkadziesiąt lat później Karol Wielki († 814) w *Capitulare Primum* z 769 roku<sup>57</sup>.

Wspomniane obowiązki proboszczów nie były jednostronne. Istniały bowiem także pewne obowiązki ze strony wiernych. Do obowiązku para-

<sup>48</sup> W. Conway, jw. s. 42.

<sup>49</sup> Termin „parochus” w źródłach prawa okresu przedtrydenckiego występuje bardzo rzadko. Występują natomiast częściej inne nazwy, jak pastores, rectores, plebani. Por.: L. Ferraris, jw. T. VI, kol. 44 n. 4—10; B. Kurtscheid, jw. s. 284.

<sup>50</sup> S. Pallotini: *Collectio omnium conclusionum et resolutionum, quae in causis propositis apud S. Congregationem Cardinalium S. Concilii Tridentini interpretum prodierunt ab anno 1564 ad annum 1860*. T. XVI. Romae 1896 s. 4: „Invaluit itaque post nonum praesertim saeculum consuetudo concedendi parochiis usum baptisterii”. Por.: H. Tournelly: *Praelectiones theologiae de sacramentis baptismi et confirmationis*. Parisiis 1727 s. 282; P. Hinschius, jw. T. IV, s. 28 nota-5; E. Richter, jw. s. 725.

<sup>51</sup> II Concilium Cloveschoviae (747). Cap. 9: „Ut presbyteri per loca et regiones laicorum, quae sibi ab episcopis provinciae insinuata et iniuncta sunt, evangelicae atque apostolicae praedicationis officium in baptizando et docendo ac visitando sub legitimo ritu ac diligenti cura studeant explere”. Harduin 3, 1955.

<sup>52</sup> II Concilium Aquisgranense (836). Can. 5: „Item ut omnibus hominibus, qui ad eorum ecclesiam pertinent per omnia cura gerent ... quapropter ab ortu nativitatis, cuiusque ad se pertinentes praedictam curam habent, ne aliquis eorum absque renatione sacri baptismatis moriatur”. Harduin 4, 1396. Por.: Concilium Hispaliense (1512). Cap. 3. G. Mansi: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. T. 32. Florentiae 1763 kol. 587. Cytuję: Mansi.

<sup>53</sup> *Canones editi sub Edgardo* (967). Can. 15: „Docemus etiam ut sacerdos ... per parochiam suam quosque moneat, ut infantes quoslibet infra XXVII noctes curent baptizari”. Harduin 6, 661. Por.: *Constitutiones Paduanae* (1339). Mansi 25, 1038.

<sup>54</sup> Concilium Moguntinum (1261). Cap. De baptismo: „Docent sacerdotes tam matres quam feminas in necessitate debere parvulos baptizare, et quod patres et matres proprios infantes si summa necessitas exigat poterunt baptizare”. Mansi 23, 1081.

<sup>55</sup> Synodus Oxoniensis (1287). Cap. De baptismo: „Quapropter sacerdotibus quibus cura animarum incumbit, districte praecepimus, quod formam baptizandi parochianis suis exponant sepius in vulgari: videlicet quod tempore partus aquam habeant promptam in quam si oportuerit baptizandum immergant, dicentes: Ego te ...”. Mansi 24, 786. Por.: Concilium Londoniense (1232). Cap. 3. Mansi 23, 449.

<sup>56</sup> Concilium Germanicum (742). Can. 3: „Decrevimus iuxta sanctorum canones ut unusquisque presbyter in parochia habitans ... semper in Quadragesima rationem et ordinem ministerii sui sive de baptismo, sive de fide catholica ... ipsi episcopo reddat et ostendat”. Harduin 3, 1920.

<sup>57</sup> Carolus M.: *Capitulare I. MGH*. Cap. Reg. Fr., jw. s. 45.



fian biskup Lyonu, Amulo (852), zaliczał przyjmowanie w swoim kościele chrztu oraz innych sakramentów a także uiszczanie dziesięcin i pierwocin<sup>58</sup>. Ponieważ tylko kościoły mające prawo udzielania chrztu były uprawnione do pobierania dziesięcin<sup>59</sup>, powstała konieczność ścisłego określenia granic terytoriów należących do tych kościołów<sup>60</sup>. W ten sposób władza rektora kościoła chrzcielnego stała się z jednej strony ograniczona terytorialnie, z drugiej zaś strony żaden obcy kapłan nie mógł naruszać podległego mu terytorium z zamiarem udzielenia chrztu. Ustawy zawarte w „Kapitularzach” a także uchwały synodalne z całą stanowczością zakazywały jakiegokolwiek naruszania praw pod tym względem. Karol Wielki w *Capitulare Aquisgranense* z roku 801 umieścił surowy nakaz, aby prawo do udzielania chrztu było przez wszystkich kapłanów zgodnie z dyscypliną kanoniczną jak najściślej przestrzegane<sup>61</sup>. Odbyty w Meaux synod z 845 roku nakazywał, aby żaden z kapłanów nie ośmielił się chrzczyć poza kościołem chrzcielnym<sup>62</sup>. Także konstytucje uchwalone w roku 1339 na synodzie w Padwie zawierały opatrzoną sankcją zakaz naruszenia granic obcej diecezji w celu udzielenia chrztu, czy też sprawowania innych sakramentów<sup>63</sup>. Podobny zakaz umieszczony jest również w konstytucjach z roku 1351 wydanych przez Berengariusza, biskupa Lukany. Konstytucje te pozwalały na udzielanie chrztu w obcej parafii jedynie w wypadku otrzymania na to specjalnego pozwolenia od biskupa lub kapłana, któremu dana parafia została powierzona<sup>64</sup>. W wypadku grożącego niebezpieczeństwa śmierci ustawały wyłączne prawa proboszczów. Można było udzielać chrztu poza kościołem chrzcielnym<sup>65</sup> oraz był do tego uprawniony każdy kapłan<sup>66</sup>.

<sup>58</sup> Amulo: „Unaquaeque plebs in parochiis et ecclesiis quibus attributa est quieta consistat, ubi baptismus accipit, ubi corpus et sanguinem Domini percipit ... ubi etiam decimas et primitias offerre praecipitur”. PL 116, 75.

<sup>59</sup> B. Kurtscheid. jw. s. 286. Por.: W. Wójcik: „Prawa parafialne” według polskiego ustawodawstwa partykularnego do 1564 roku. *Roczn. Teol.-Kan.* III, 3 (1957) 198—202.

<sup>60</sup> Tamże s. 285.

<sup>61</sup> Carolus M.: *Capitulare Aquisgranense*. n. 10: „Ut a cunctis sacerdotibus ius et tempus baptismatis ... secundum canonicam institutionem cautissime observetur”. PL 98, 217.

<sup>62</sup> Concilium Meldense. Can. 48: „Ut nemo presbyterorum baptizare praesumat, nisi in vicis et ecclesiis baptismalibus”. Harduin 4, 1419.

<sup>63</sup> *Constitutiones Paduanae*. Const. XII: „... statuimus et irrefragabiliter definimus, quod nullus presbyterorum, cappellanorum vel clericorum Paduae sit ausus egredi vel exire parochiam propriam, et aliam ingredi ad audiendum confessiones ... conferendum baptismum, vel aliud aliquod ecclesiasticum sacramentum”. Mansi 25, 1034. Por.: Statut Nankera (1320). De alienis parochianis. Wydał J. Fijałek: Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera. Kraków 1915 s. 49.

<sup>64</sup> *Constitutiones Ecclesiae Lucanae*. Const. LIII: „... statuimus, quod nullus sacerdos in aliqua ecclesia alienae civitatis vel dioecesis Lucanae Missas populo celebret ... vel baptizet ... vel alia sacramenta alicui ministret sine nostra vel illius, cui talis ecclesia vel eius cura est commissa, licentia speciali”. Mansi 26, 276. Por.: Statuta dioecesis Plocensis (1423). Wydał J. Sawicki: *Concilia Poloniae*. T. VI. Synody diecezji Płockiej i ich statuty. Warszawa 1952 s. 242.

<sup>65</sup> Concilium Meldense (845). Can. 48: „Ut nemo presbyterorum baptizare praesumat nisi in vicis et ecclesiis baptismalibus ... nisi causa aegritudinis vel certae necessitatis”. Harduin 4, 1419. Por.: Concilium Vernense (755). Can. 7. MGH. Cap. Reg. Fr., jw. s. 34.

<sup>66</sup> Carolus M.: *Capitulare Ticinense* (801), n. 16: „Ut publicum baptisterium in nulla parochia esse debeat, nisi ubi episcopus constituerit, cuius parochia est, nisi



Zbiory prawa, zarówno przedgracjańskie jak i sam *Dekret* Gracjana chociaż były kolekcjami prywatnymi, to jednak odgrywały dużą rolę w kształtowaniu i ujednocianiu dyscypliny Kościoła. W zbiorach tych znajdujemy między innymi także szereg norm określających zakres władzy diakona w sprawowaniu sakramentu chrztu św. *Dekrety*: Burcharda<sup>89</sup>, Iwona z Chartres<sup>90</sup>, Gracjana<sup>91</sup> podając w rozdziałach lub kano-nach tekst papieża Gelazego († 498)<sup>92</sup>, ograniczały zakres uprawnień diakona w udzielaniu chrztu. Godziwe wykonywanie przez diakona władzy odnośnie udzielania chrztu było uzależnione od wyraźnego pozwolenia biskupa lub kapłana. W razie ich nieobecności diakon mógł ochrzcić tylko w wypadku skrajnej konieczności.

Normy zawarte we wspomnianych zbiorach wywarły duży wpływ na ustawodawstwo partykularne poszczególnych krajów. Większość zachowanych przepisów, normujących omawiane zagadnienie, pochodzi z tere-nu Anglii. I tak, synod legacki z 1195 roku odbyty w Eboracum (York), postanowił, że diakon może chrzczyć tylko wtedy, gdy przynagła ciężka i ostateczna konieczność<sup>93</sup>. Także synod londyński odprawiony w 1200 r. zabronił diakonom udzielania chrztu w normalnych warunkach. Pozwolił on na to jedynie pod warunkiem, że zaistnieje sytuacja, iż kapłan nie może udzielić chrztu, bo jest nieobecny lub nie chce tego uczynić, a dziecku lub choremu zagraża śmierć<sup>94</sup>. Postanowienia synodu londyńskiego w dosłownym prawie brzmieniu umieścił w swoich konstytucjach prowincjonalnych św. Edmund († 1240), biskup Canterbury<sup>95</sup>.

Analizując interesujące nas źródła poznania prawa, możemy zauważyć, że z biegiem czasu nastąpiło pewne złagodzenie wymogów co do godzi-wości wykonywania przez diakona władzy udzielania chrztu uroczystego. Chociaż bowiem synod oksfordzki (1222), podobnie jak poprzednie, uzale-żnił jeszcze udzielanie chrztu przez diakona od zaistnienia ostatecznej konieczności (*summa necessitas*), to jednak w następnych słowach nieco ją złagodził, utrzymując, że ma ona miejsce także wtedy, gdy kapłan jest nieobecny, a istnieje słuszna obawa, iż może nastąpić śmierć chorego dziecka<sup>96</sup>. Synod, formułując w ten sposób swoje postanowienia, stanął na stanowisku subiektywnej oceny grożącego niebezpieczeństwa. Dalsze

<sup>89</sup> Burchardus W.: *Decretorum libri viginti*. Lib. IV, cap. 57: „Ut diaconi suam mensuram custodiant”. PL 140, 738.

<sup>90</sup> Ivo Carnotensis: *Decretum*. P. I. Cap. 252: „Quod diaconi officium presbyterorum non usurpent”. PL 161, 119.

<sup>91</sup> c. 13, D. 93: „Nihil eorum, quae sunt decreta primis ordinibus vindicant sibi diaconi”.

<sup>92</sup> Gelasius Pp.: *Epistola IX ad episcopos Lucaniae*. Cap. 7: „... absque episcopo vel presbytero baptizare non audeant (diaconi), nisi praedictis fortasse officiis lon-gius constitutis necessitas extrema compellat”. PL 56, 691.

<sup>93</sup> Concilium Eboracense. Cap. 4: „...decrevimus etiam, ut nonnisi summa et gravi urgente necessitate diaconus baptizet ... ut iuxta paternorum tenorem canonum huius ordini sacerdotali proprie convenire decernit antiquitas”. Mansi 22, 653.

<sup>94</sup> Concilium Londoniense. Cap. 3: „Et non liceat diaconibus baptizare ... nisi duplici necessitate: videlicet, quia sacerdos non potest, vel absens, vel stulte non vult: et mors immineat puero vel aegroto”. Harduin 6/2, 1958.

<sup>95</sup> Concilium Oxoniense. Cap. De baptismo: „Nullus diaconus ... baptizet ... nisi summa necessitate, puta quum sacerdos absens est aut nullus etiam praesens non potest aut stulte non vult et mors immineat puero vel aegroto, aut de ea iuste timetur”. Mansi 22, 1174.

<sup>96</sup> Edmundus s.: *Constitutiones Provinciales*. Cap. 12. Mansi 23, 420.



złagodzenie wymogów co do godziwego udzielania chrztu przez diakona znajdujemy w postanowieniach synodu francuskiego z roku 1231 odprawionego w Rouen. Kanon 36 tego synodu, obok faktycznej nieobecności kapłana jako warunku usprawiedliwiającego udzielenie chrztu przez diakona, wylicza także inne, np. ciężka choroba kapłana lub inna jakaś przeszkoda uniemożliwiająca kapłanowi udzielanie chrztu<sup>97</sup>. W tym samym kierunku — dalszego złagodzenia wymogów do godziwego udzielenia chrztu przez diakona — poszedł nieznanymi glosator *Dekretu* Gracjana, który w głosie marginalnej uważał, że diakon może chrzcić w obecności kapłana, gdy otrzyma od niego pozwolenie. Jako wystarczającą przyczynę do udzielenia pozwolenia glosa podaje okoliczność, w której kapłan z powodu wielkiej liczby przystępujących do sakramentu chrztu nie może sam wszystkich ochrzcić<sup>98</sup>. Późniejszy glosator przytoczonej glosy umieścił na jej marginesie lakonicznie stwierdzenie: *Diaconus potest baptizare*<sup>99</sup>.

Oprócz samodzielnego udzielania chrztu przez diakona o wiele częściej zdarzało się, że diakon asystował przy udzielaniu chrztu przez kapłana. Biskup Vercelli, Atto († 960), wany *Doctissimus Canonista*, w swoim kapitułarzu nakazywał kapłanom, aby nie udzielali chrztu bez diakona<sup>100</sup>. W związku z tym postanowił on, aby przy kościele, w którym jest udzielany chrzest, obok kapłana rezydował także diakon<sup>101</sup>. Diakon ten, jak należy przypuszczać, w razie konieczności zastępował kapłana w udzielaniu chrztu.

Normy, zawarte w zbiorach prawa oraz w uchwałach synodalnych, które wskazywały na nadzwyczajny charakter władzy diakona w udzielaniu chrztu, znalazły później potwierdzenie w konstytucji papieża Eugeniusza IV (1431—1447) z dnia 22 listopada 1439 r. W konstytucji tej papież z jednej strony mówił jedynie o kapłanie jako o tym, komu z urzędu przysługuje prawo udzielania chrztu, z drugiej zaś strony stwierdził, że diakon może chrzcić w wypadku konieczności, przez co podkreślił nadzwyczajny charakter władzy diakona w administrowaniu sakramentu chrztu<sup>102</sup>.

Podsumowując nasze rozważania, należy stwierdzić, że w omawianym okresie diakon udzielał chrztu jako szafarz nadzwyczajny, gdyż chrzczył na podstawie pozwolenia udzielanego mu z ważnej przyczyny. Ponadto diakon udzielał chrztu w wypadku braku kapłana, o ile zaistniała prawdziwa konieczność. Diakonowi na udzielenie chrztu w takich okolicznościach z góry pozwalało samo prawo.

<sup>97</sup> Concilium Rothomagense. Can. 36: „Nullus diaconus ... baptizet nisi cum sacerdos, absens fuerit, ita quod eius adventus commode expectari non possit, vel idem presbyter gravi infirmitate, vel alio incurrabili impedimento fuerit impeditus”. Harduin 7, 189.

<sup>98</sup> Glosa do wyrazu — *necessitas*: „... in ecclesia in praesentia presbyteri non potest, etiam si necessitas exigat, nisi iussu a presbytero; puta, cum multi sunt, qui indigent baptismo et presbyter non potest omnibus satisfacere”. c. 13, D. 93.

<sup>99</sup> Tamże.

<sup>100</sup> Atto: Capitulare. Cap. 20: „Ut presbyteri absque diaconis baptismum non celebrent”. PL 134, 32.

<sup>101</sup> Tamże: „Ut in nulla ecclesia cuiuslibet dioeceseos ubi baptismus celebratur, presbyter absque diacono non reperiat”.  
<sup>102</sup> Eugenius IV: Const. „Exultate Deo”, 22.XI.1439: „Minister huius sacramenti est sacerdos cui ex officio competit baptizare. In casu autem necessitatis ... diaconus ... baptizare potest”. Fontes, I, n. 52 s. 73 n.



## II. SZAFARZ CHRZTU PRYWATNEGO

W celu otrzymania bardziej przejrzystego obrazu norm prawnych, które w omawianym okresie określały warunki i osoby uprawnione do udzielania chrztu w wypadkach grożącego niebezpieczeństwa, osobno omówimy sprawę udzielania chrztu prywatnego przez duchownych oraz przez osoby świeckie.

## 1. DUCHOWNI JAKO SZAFARZE CHRZTU

W wypadku, gdy zagrażało niebezpieczeństwo śmierci, w pierwszym rzędzie do udzielania chrztu prywatnego byli uprawnieni: biskup, kapłan<sup>103</sup> i diakon<sup>104</sup>, którzy mając właściwe święcenia, mogli na podstawie swego urzędu lub otrzymanego pozwolenia chrzcic uroczystie.

Niżsi duchowni, jakkolwiek pod groźbą depozycji oraz popadnięcia w nieprawidłowość nie mieli prawa udzielania chrztu uroczystego<sup>105</sup>, to jednak i oni, zachowując precedencję, byli uprawnieni do udzielania chrztu w wypadkach nagłych<sup>106</sup>. Duchowni ci mogli udzielić chrztu jedynie wtedy, gdy kapłan był nieobecny<sup>107</sup>.

## 2. OSOBY ŚWIECKIE JAKO SZAFARZE CHRZTU

Jakkolwiek w omawianym okresie obowiązywała dawna dyscyplina przyznająca osobom świeckim prawo udzielania chrztu w wypadkach grożącego niebezpieczeństwa, to jednak wydaje się, że w porównaniu z okresem starożytności chrześcijańskiej można obecnie mówić o pewnej ewolucji uprawnień ludzi świeckich w udzielaniu chrztu. Dzięki bowiem zbiorom prawa, będącym w powszechnym użyciu, poszczególne wypowiedzi Ojców Kościoła oraz postanowienia papieży narmujące omawiane zagadnienie stały się powszechnie znane i według nich w całym Kościele regulowano sprawę udzielania chrztu przez wiernych. W szczególności zaś w obecnym okresie pogłębiło się i upowszechniło przekonanie o posiadaniu władzy chrztu przez mężczyznę świeckiego. Stwierdzona też została ponad wszelką wątpliwość zdolność kobiety do udzielania chrztu. Ponadto rozwiązano pozytywnie kwestię godziwości udzielania chrztu przez rodziców. Pokróćce omówimy powyższe zagadnienia.

<sup>103</sup> Eugenius IV: Const. „Cantate Domino”, 4.II.1441: „... mortis imminente periculo baptizentur (pueri) per laicum ... si desit sacerdos”. Fontes, I, n. 54 s. 79.

<sup>104</sup> Eugenius IV: Const. „Exultate Deo”, 22.XI.1439: „In casu autem necessitatis non solum sacerdos vel diaconus ... baptizare potest”. Fontes, I, n. 52 s. 73.

<sup>105</sup> c. 1 X 5, 28: „Clericus, ministrans in pertinentibus ad ordinem quem non habet deponendus est et amplius non ordinandus”. Pod tym tytułem, będącym obowiązującym prawem, papież Grzegorz IX (1227—1241) umieścił następującą wypowiedź papieża Hormizdasa (514—523): „Si quis baptizat aut aliquod divinum officium exercuerit per temeritatem non ordinatus, abiciatur ab ecclesia et numquam ordinetur”. Por.: F. Jaffé: Regesta Romanorum Pontificum. T. I, Graz 1956 s. 109 n. 871.

<sup>106</sup> Synodus Oxoniensis (1287). Cap. De baptismo: „Sacerdotes insuper suos instruant parochianos, quod non solum sacerdotes, verum etiam clerici ... in necessitatis articulo ... valeant baptizare”. Mansi 24, 786.

<sup>107</sup> Hugo a S. Victore: De officiis ecclesiasticis. Lib. I, cap. 13: „Absentibus altaris ministris, et clericis omnibus et urgente necessitate laicus baptizare potest”. PL 177, 389. Por.: Honorius Augustodunensis: Gemma Animae. Cap. 116. PL 172, 674.



W roku 755 papież Stefan III (752—757), odpowiadając na przedłożone pytania, stwierdził wyraźnie, że w wypadku naglącej konieczności, aby nieochrzczeni nie zginęli na wieki, laikom pozwolono na udzielanie chrztu<sup>108</sup>. Iwo z Chartres w swych dwóch dziełach: *Dekrecie*<sup>109</sup> i *Panormii*<sup>110</sup>, cytując fragment listu papieża Gelazego (492—496) do biskupów Lukanii, pisał, że laicy mogą i powinni udzielić chrztu w wypadku konieczności<sup>111</sup>. Podobnie Gracjan, umieszczając w trzeciej części swego *Dekretu* dwa kanony mówiące o ważności<sup>112</sup> i godziwości<sup>113</sup> chrztu udzielonego przez laika, wydatnie przyczynił się do upowszechnienia tej nauki w całym Kościele. Naukę papieży Gelazego i Stefana III powtórzył raz jeszcze papież Eugeniusz IV na soborze we Florencji w roku 1439 z racji unii z Ormianami. Papież określił, że w wypadku konieczności także laik może udzielić chrztu, byle tylko zachował formę przepisaną przez Kościół i miał intencję czynienia tego, co czyni Kościół<sup>114</sup>.

Jak duże były opory i wątpliwości w uznaniu kobiety za zdolną do ważnego udzielania chrztu, świadczy fakt, że jeszcze w XI wieku kapłan niejaki Witalis zapytywał papieża Urbana II (1088—1099) między innymi o to, czy ważny jest chrzest udzielony przez kobietę. Papież odpowiedział, że chrzest taki jest ważny<sup>115</sup>. Iwo z Chartres widocznie nie wiedział o tej wypowiedzi Urbana II, gdyż w *Dekrecie* przytoczył dosłownie 99 kanon IV synodu kartagińskiego z 389 roku: *Mulier baptizare non praesumat*<sup>116</sup>. Iwona z Chartres uzupełnił Gracjan, który nie tylko umieścił w swoim *Dekrecie* wypowiedź papieża Urbana II<sup>117</sup>, lecz nawet cytując postanowienie synodu kartagińskiego dodał klauzulę: *Nisi necessitate cogente*<sup>118</sup>. Usuwając wszelką wątpliwość, papież Eugeniusz IV autorytatywnie potwierdził zdolność kobiety do udzielania chrztu. W konstytucji wydanej z racji unii z Jakobitami papież oświadczył, że w wypadku grożącego niebezpieczeństwa dzieci mają być natychmiast chrzczone także przez kobiety, o ile brak jest kapłana<sup>119</sup>.

Obok zaistnienia konieczności jako warunku godziwego udzielania chrztu przez mężczyznę lub kobietę, musiał także zachodzić brak kapła-

<sup>108</sup> Stephanus III: Responsa. n. 10: „... laicis si necessitas urget, ut non illi qui baptizandi sunt in aeternum pereant, licentia data est in hoc subcurrere”. Harduin 3, 1987.

<sup>109</sup> Ivo Carnotensis: Decretum. P. I. Cap. 64: „Laicis christianis baptizare plerumque conceditur”. PL 161, 82.

<sup>110</sup> Ivo Carnotensis: Panormia. Lib. I, cap. 24: „Quod laici debent baptizare in necessitate”. PL 161, 1052.

<sup>111</sup> Gelasius P.: Epistola IX, jw.: „... quod (baptizare) et laicis christianis facere plerumque conceditur”. PL 56, 691.

<sup>112</sup> c. 36, D. IV de cons.: „Valet baptismus etsi per laicos ministratur”.

<sup>113</sup> c. 21, D. IV de cons.: „Etiam laici necessitate cogente baptizare possunt”.

<sup>114</sup> Eugenius IV: Const. „Exultate Deo”, 22.XI.1439: „In casu autem necessitatis ... etiam laicus baptizare potest dummodo formam servet ecclesiae et facere intendet, quod facit Ecclesia”. Fontes, I, n. 52 s. 73 n.

<sup>115</sup> Urbanus II: „Super quibus consuluit tua dilectio, hoc videtur nobis ex sententia respondendum: ut et baptismus sit, si instante necessitate femina puerum in Nomine Trinitatis baptizaverit”. F. Jaffé, jw. n. 5741 s. 696.

<sup>116</sup> Ivo Carnotensis: Decretum. P. I. Cap. 65. PL 161, 82.

<sup>117</sup> c. 4, C. 30, q. 3.

<sup>118</sup> Dictum post c. 20, D. IV de cons.

<sup>119</sup> Eugenius IV: Const. „Cantate Domino”, 4.II.1441: „... pueri ... mortis imminente periculo ... baptizentur etiam per laicum vel mulierem in forma ecclesiae, si desit sacerdos”. Fontes, I, n. 54 s. 79.



na<sup>120</sup> lub niższego duchownego<sup>121</sup>. Ponadto jeśli chodzi o godziwość udzielania chrztu przez kobietę to zaznaczyć należy, że była ona uwarunkowana nieobecnością mężczyzny<sup>122</sup>.

Liczne synody nakazywały duszpasterzom, aby pouczali swych wierznych, że w wypadku konieczności osoby świeckie, zarówno mężczyźni jak i kobiety, mogą<sup>123</sup> a nawet powinny udzielić chrztu<sup>124</sup>.

Przy omawianiu sprawy udzielania chrztu przez osoby świeckie należy podkreślić, że w obecnym okresie pojawiło się nie spotykane dotychczas zagadnienie godziwości chrztu udzielanego przez rodziców. Po raz pierwszy sprawa ta wyłoniła się na synodzie konstantynopolitańskim z 814 r. Kanon 16 tego synodu określił, że ojciec nie popełni grzechu, jeśliby w razie konieczności, gdy brak jest kapłana, sam ochrzcił własne dziecko<sup>125</sup>. Zasada ta nie była chyba jednak powszechna, skoro w tym samym wieku Anzelm, biskup Limoges, oddzielił od wspólnoty małżeńskiej niejakiego Stefana na skutek tego, że ten w obliczu śmierci ochrzcił własnego syna. Papież Jan VIII (872—882) nakazał biskupowi pozwolić Stefanowi wrócić do żony. Papież decyzję swą uzasadniał tym, że Stefan nic złego nie zrobił, gdyż kanony pozwalają laikom na udzielanie chrztu. W związku z tym Stefanowi, który chciał uratować własne dziecko od wiecznej zguby, należy się pochwała<sup>126</sup>.

Znacznie później spotykamy się z normami pozwalającymi matce na udzielenie chrztu swemu dziecku. Dopiero na przełomie XI i XII wieku Iwo z Chartres umieścił w *Panormii* rozdział, którego tytuł brzmiał: *Baptizare potest mater filium, mortis urgente periculo*<sup>127</sup>. Podobne stanowisko zajął Hugo od św. Wiktora<sup>128</sup>.

<sup>120</sup> Lanfrancus: Epistola X ad Donaldum: „Infantem quoque non baptizatum, si morte imminente urgeatur a fideli laico si presbyter desit baptizari posse canones praecipunt”. Harduin 6/1, 1185.

<sup>121</sup> Honorius Augustodunensis: Gemma Animae. Cap. 116: „... in necessitate aegritudinis vel persecutionis ... si presbyter vel quilibet de clero non adest, a fideli laico in nomine Trinitatis in simplici aqua baptizentur”. PL 172, 674.

<sup>122</sup> Synodus Nemausensis (1284). Cap. De baptismo: „Praecipimus ut infantes ... si presbytero nequeant praesentari a circumstantibus masculis si praesentes fuerint, vel si masculi praesentes non fuerint a circumstantibus feminis baptizentur”. Mansi 24, 522. Por.: Statut Nankera: De baptismo. J. Fijałek, jw. s. 49.

<sup>123</sup> Constitutiones Synodales (1255): „Et presbyter moneat laicos quod in necessitate, cum timeatur de morte puerorum, possint pueros baptizare”. Harduin 7, 1977.

<sup>124</sup> Concilium Oxoniense (1222). Cap. De baptismo: „... doceant frequenter laicos baptizare debere pueros in necessitate”. Mansi 22, 1143.

<sup>125</sup> Concilium Constantinopolitanum. Can. 16: „... quod si vel pater ... modo fit christianus baptizet peccatum non committit”. Harduin 4, 1954.

<sup>126</sup> Joannes VIII: Epistola 188: „Ad limina beatorum Petri et Pauli apostolorum principum hic praesens homo, nomine Stephanus, orationis causa veniens nostro praesulatu suggerendo innotuit, quod filium suum in extremo vitae positum necdum baptismatis unda lotum absentia scilicet sacerdotum necessitate cogente baptizasset ... atque pro huius rei negotio ... reverentia tua ... praefatum hominem a sua iudicaverit coniuge separandum ... nos dicimus omittendum esse et inculpabile iudicandum, quod necessitas intulit. Nam baptizandi hoc opus etiam laicis fidelibus, iuxta canonicam sanctionem, si necesse fuerit, facere libere conceditur. Unde si praedictus genitor filium suum corpore morientem aspiciens ... sacri baptismatis unda lavit, ut eum de potestate auctoris mortis et tenebrarum eriperet ... bene fecisse laudatur. Et id circo cum sua uxore sibi iam legitime sociata quamdiu vixerint, iudicamus manere coniunctum, nec ... separare debere”. Mansi 17, 127 n.

<sup>127</sup> Ivo Carnotensis: Panormia. Lib. I, cap. 22. PL 161, 1051.

<sup>128</sup> Hugo a S. Victore: De officiis ecclesiasticis. Lib. I, cap. 13: „Si nulla alia reperi potuerit, mater ipsa baptizet”. PL 177, 389.



Jeśli chodzi o udzielanie chrztu prywatnego przez rodziców, to w porównaniu z obcymi osobami świeckimi rodzicom stawiano większe ograniczenia. I tak, oprócz wymogu braku kapłana lub niższego duchownego rodzice mogli chrzczyć tylko wtedy, gdy nie mógł tego uczynić obcy mężczyzna lub kobieta<sup>129</sup>. Ponadto o ile obce osoby świeckie mogły chrzczyć w zwykłym niebezpieczeństwie, o tyle rodzice byli do tego uprawnieni jedynie w ostatecznej konieczności<sup>130</sup>. Rozgrzeszenie w wypadku naruszenia tej zasady synod wrocławski z roku 1410 zarezerwował biskupowi<sup>131</sup>. Do rozpowszechnienia przekonania, że rodzice mogą udzielać chrztu dzieciom, przyczyniły się synody, które nakazywały, aby duszpasterze poczuli swych wiernych o posiadaniu przez nich tego prawa<sup>132</sup>. Aby rodzice nie powstrzymywali się od udzielania chrztu swoim dzieciom, jak widzieliśmy, papież Jan VIII rozstrzygnął, że udzielanie chrztu dzieciom nie ogranicza w niczym praw małżeńskich<sup>133</sup>. Rozstrzygnięcie Jana VIII znalazło swój wyraz w dziełach teologów<sup>134</sup> oraz w postanowieniach synodów poszczególnych diecezji<sup>135</sup>.

Na zakończenie należy wspomnieć, że w obecnym okresie została rozwiązana kwestia ważności chrztu udzielonego samemu sobie. W Dekretach Grzegorza IX (1227—1241)<sup>136</sup> znajdujemy list papieża Innocenta III (1198—1216) skierowany do biskupa Metz, z którego dowiadujemy się, że biskup prosił papieża, aby on orzekł, czy należy ochrzcić żyda, który w niebezpieczeństwie śmierci, będąc wśród samych tylko żydów, zanurzył się do wody, wymawiając słowa: *Ego me baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*. Innocenty III, odpowiadając na przedstawioną trudność, nakazał wspomnianego żyda ochrzcić. Rozstrzygnięcie swoje papież uzasadnił tym, że zgodnie z nakazem Pana Jezusa — „Idźcie i chrzcijcie...” — musi być różnica między udzielającym chrztu a ochrzczonym<sup>137</sup>.

<sup>129</sup> Synodus Coloniensis (1280): „Item sacerdotes eamdem formam doceant mares ac feminas observare, cum in necessitate baptizant infantes etiam parentes, si alii defuerint”. Por.: Synodus Nemausensis (1284). Cap. De baptismo. Mansi 24, 522.

<sup>130</sup> Concilium Oxoniense (1222). Cap. De baptismo: „...doceant frequenter laicos baptizare debere pueros in necessitate et mulieres, patrem et matrem pueri in summa necessitate discrete et modo debito baptizasse”. Mansi 22, 1081. Por.: Synodus Budensis (1279). Cap. 89. Wydał R. H u b e: *Antiquissimae Constitutiones Synodales Provinciae Gnesnensis. Petropoli 1856 s. 141; Statuty Wieluńsko-Kaliskie (1420). Lib. III, can. 19. Wydał A. V e t u l a n i: Statuty Wieluńsko-Kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420. Kraków 1951 s. 72.*

<sup>131</sup> Statuta Synodalia (1410): „Et primo casus episcopales hic sequuntur ... VIII. Baptizans proprium puerum sine necessitate”. Wydał M. de M o n t b a c h: *Statuta Synodalia Dioecisana Sanctae Ecclesiae Wratislaviensis. Ed. 2. Wratislaviae 1855 s. 21.*

<sup>132</sup> Concilium Moguntinum (1261). Cap. 4: „Doceant sacerdotes quod patres et matres proprios infantes poterunt baptizare”. Mansi 23, 1081.

<sup>133</sup> J o a n n e s VIII: Epistola 188. Mansi 17, 127 n.

<sup>134</sup> H u g o a S. V i c t o r e, jw.: „... mater ipsa baptizet nec propter haec a viro suo separabitur, quia per necessitatem excusatur”. PL 177, 389.

<sup>135</sup> Concilium Londoniense (1200). Cap. 3: „Si vero in necessitate puer baptizetur a laico, quod fieri potest a patre vel a matre, absque matrimonii praeiudicium”. Harduin 6/2, 1958. Por.: Synodus Nemausensis (1284). Cap. De baptismo. Mansi 24, 522; Synodus Oxoniensis (1287). Cap. De baptismo. Mansi 24, 786.

<sup>136</sup> Jest to autentyczny i wyłączny zbiór praw promulgowany przez papieża Grzegorza IX bullą „Rex pacificus” z dnia 5.IX.1234 r. Por.: A. V a n H o v e, jw. s. 257 nn.

<sup>137</sup> c. 4 X 3, 42: „Nos autem fraternitati tuae taliter respondemus, quod, quum



## III. AKATOLICY JAKO SZAFARZE CHRZTU

Termin „akatolicy” wzięty jest w znaczeniu szerokim, tzn. obejmującym wszystkich, którzy nie należeli do Kościoła katolickiego a więc: heretyków, schizmatyków, żydów, pogan itd.

W omawianym okresie dzięki nauce teologów<sup>138</sup> oraz dzięki zbiorom prawa kanonicznego<sup>139</sup> powszechne stało się przekonanie o ważności chrztu udzielonego przez szafarzy-heretyków, schizmatyków oraz szafarzy niegodnych. Mimo to papież obecnego okresu kilkakrotnie zabierali głos w tej sprawie. Czynili to wtedy, gdy byli pytani, lub gdy musieli potępić odnawianie dawnych błędów przez niektóre współczesne im herezje, lub też gdy zaistniała konieczność pozytywnego przedstawienia nauki Kościoła w tej materii.

Papież św. Zachariasz (745—752), odpowiadając na pytania św. Bonifacego († 754), stwierdził, że chrzest jest ważny niezależnie od tego, czy udziela go heretyk, schizmatyk lub złodziej, byle tylko przy jego udzieleniu została zachowana właściwa forma<sup>140</sup>. W wieku XII i XIII błędy donatystów odnowili waldensi. Dlatego też papież Innocenty III w wyznaniu wiary, jakie musieli oni składać przy nawróceniu, umieścił prawdę, że nie są przez Kościół odrzucone sakramenty nawet wtedy, gdy są udzielone przez kapłana grzesznika, ponieważ złość kapłana lub biskupa nie szkodzi sakramentom chrztu i eucharystii<sup>141</sup>. Sobór w Konstancji (1415) uznał za błędny pogląd Jana Wickleffa, który twierdził, że biskup lub kapłan znajdujący się w grzechu ciężkim nie konsekruje, nie święci, nie chrzci<sup>142</sup>. W związku z tym wklefitom i husytom przy nawracaniu stawiano między innymi następujące pytanie: czy wierzysz, że zły kapłan prawdziwie chrzci, gdy zastosuje odpowiednią materię i formę, mając intencję czynienia tego, co czyni Kościół<sup>143</sup>. Z okazji unii z Ormianami papież Eugeniusz IV (1431—1447) pozytywnie określił, że heretyk w wypadku konieczności udziela chrztu ważnie i godziwie, byle tylko zachowa przepisana formę i zamierzał uczynić to, co czyni Kościół<sup>144</sup>.

Już św. Augustyn († 430) jako pierwszy poruszył zagadnienie ważności

inter baptizantem et baptizatum debet esse discretio ... sicut ex verbis Domini colligitur evidenter dicentis apostolis: Ite et baptizate omnes gentes ... memoratus Iudeus est denuo ab alio baptizandus, ut ostendatur, quod alius est qui baptizatur et alius qui baptizat”.

<sup>138</sup> Hugo a S. Victore: De sacramentis. Lib. II. P. 6, cap. 13. PL 176, 458; Petrus Lombardus: Sententiarum Libri Quatuor. Lib. IV, dist. VI. PL 192, 852.

<sup>139</sup> Burchardus W.: Decretorum libri viginti. Lib. IV, cap. 39—41. PL 140, 734; Ivo Carnotensis: Decretum. Lib. I, cap. 233. PL 161, 115; c. 29 i c. 40, D. IV de cons.

<sup>140</sup> Zacharias P.: Epistola „Sacris liminibus”: „... ut quamvis sceleratissimus quisque haereticus, vel schismaticus ... hoc homini petenti ministrasset, tamen Christi esset baptisma verbis evangelicis consecratum”. PL 89, 943 n.

<sup>141</sup> Innocentius III: Epistola ad archiepiscopum Terraconensem „Eius exemplo”. Denzinger 424.

<sup>142</sup> Concilium Constantiense (1414—1418): „Si episcopus vel sacerdos existat in peccato mortali non ordinat, non consecrat, non conficit, non baptizat”. Denzinger 584.

<sup>143</sup> Martinus V: Bulla „Inter cunctas”, 22.II.1418. Denzinger 672.

<sup>144</sup> Eugenius IV: Const. „Exultate Deo”, 22.XI.1439: „In casu autem necessitatis ... etiam haereticus baptizare potest, dummodo formam servet ecclesiae et facere intendat, quod facit ecclesia”. Fontes, I, n. 52 s. 74.



chrztu udzielonego przez człowieka nieochrzczonego<sup>145</sup>. Św. Augustyn, uważając, że tę sprawę może rozstrzygnąć jedynie sobór powszechny, powstrzymał się od wydania autorytatywnego sądu<sup>146</sup>. Mimo tej dyskrecji św. Augustyn nie omieszczał jednak zasygnalizować swego poglądu w tej sprawie. Stawiając siebie w roli ojca przyszłego soboru, stwierdził, że zapytany w tej sprawie odpowiedziałby, iż żadną miarą nie wątpi, że ważny jest chrzest udzielony gdziekolwiek i przez kogokolwiek<sup>147</sup>. Mimo zająęcia przez św. Augustyna dość jasno sformułowanego stanowiska, przez dłuższy jeszcze okres czasu sprawa ważności chrztu udzielonego przez osobę nieochrzczoneą nie była jasna. Z jednej bowiem strony Grzegorz III (731—741) w liście do św. Bonifacego nakazał ochrzczoneych przez pogan ochrzcić ponownie w imię Trójcy Świętej<sup>148</sup>, z drugiej zaś strony synod w Compiègne (757), powołując się na autorytet Sergiusza (687—701), uznał za ważny chrzest udzielony w imię Trójcy Świętej przez kapłana, który — jak się okazało — sam nie był ochrzczoney<sup>149</sup>. O tym, że omawiana sprawa nie była wtedy jednoznacznie rozwiązywana, świadczy fakt, że Benedykt Lewita (ok. 845) w swym zbiorze<sup>150</sup> umieścił rozporządzenie analogiczne do decyzji Grzegorza III nakazujące ponowne udzielenie chrztu tym, którzy zostali ochrzczeni przez pogan<sup>151</sup>. Ponadto Benedykt Lewita w drugiej księdze zbioru umieścił postanowienie diametralnie różne od postanowień synodu w Compiègne: „Jeśli kapłan pozna (odkryje), że nie był ochrzczoney, ma być ponownie ochrzczoney i wyświęcony a także ci, których przedtem ochrzcił”<sup>152</sup>. Bernard z Pawii, przedstawiciel złotego okresu kanonistyki, oraz późniejsi autorzy, chcąc usunąć wspomniane rozbieżności, jednomyślnie twierdzili, że decyzja Grzegorza III spowodowana była tym, iż poganie przy udzielaniu chrztu nie używali właściwej formy<sup>153</sup>. O ile to tłumaczenie wyjaśnia sprawę nakazu powtarzania

<sup>145</sup> Augustinus s.: *Contra epistolam Parmeniani*. Lib. II, cap. 13 n. 30: „Et haec quidem alia quaestio est, utrum et ab iis, qui nunquam fuerunt Christiani, possit Baptismum dare”. PL 43, 72.

<sup>146</sup> Tamże: „Nec aliquid temere inde affirmandum sine auctoritate tanti concilii quantum tantae rei sufficit”.

<sup>147</sup> Augustinus s.: *De Baptismo contra Donatistas*. Lib. VII, cap. 53 n. 102: „Si quis me forte in eo concilio constitutum ubi talium rerum quaestio est versatur ... urgeret ut dicerem, quid ipse sentirem ... nequaquam dubitarem habere baptismum eos, qui ubicumque et a quibuscumque illud verbis evangelicis consecratum ... acceperissent”. PL 43, 273.

<sup>148</sup> Gregorius III: *Epistola ad Bonifacium Archiepiscopum*. n. 1: „Eosdemque quos a paganis baptizatos esse asseruisti, si ita habetur, ut denuo baptizes in nomine Sanctae Trinitatis mandamus”. Mansi 12, 278.

<sup>149</sup> *Capitulare Compediense*. Cap. 12: „Si quis baptizatus est a presbytero non baptizato, et Sancta Trinitas in ipso baptismo invocata fuerit, baptizatus est, sicut papa Sergius dixit. Impositione tamen manuum episcopi indiget”. MGH. Cap. Reg. Fr., jw. s. 38.

<sup>150</sup> Zbiór Benedykta Lewity należy do grupy zbiorów sfalszowanych pochodzących z połowy IX wieku. Por.: A. Van Hove, jw. s. 256.

<sup>151</sup> Benedictus Levita: *Capitularium collectio*. Lib. III, n. 401: „Praecipimus, ut qui a paganis baptizati sunt denuo a Christi sacerdotibus in nomine Trinitatis baptizentur”. PL 97, 849.

<sup>152</sup> Tamże, Lib. II, n. 94: „Si quis presbyter ordinatus deprehendit se non esse baptizatum, baptizetur et ordinetur iterum et omnes, quos prius baptizaverit”. PL 97, 760.

<sup>153</sup> Bernardus Papiensis: *Summa Decretalium*. Tit. XXX. Edidit E. Laspèyres: Ratisbonae 1860 s. 277; G. Hurtadus: *Tractatus de sacramentis et censuris*. T. I. Antverpiae 1633 s. 59; H. Tournely, jw. s. 297.



chrztu udzielanego przez pogan, to jednak absolutnie nie tłumaczy rozporządzenia zawartego w zbiorze Benedykta Lewity, nakazującego ponownie chrzcić tych, którzy zostali ochrzczeni przez nieochrzczonego kapłana, gdyż o złej formie lub braku należytej intencji nie mogło tam być mowy.

Za ważnością chrztu udzielanego przez pogan w sposób nie budzący wątpliwości opowiedział się papież św. Mikołaj I (858—867). Na pytanie Bułgarów: co należy czynić z tymi, którzy zostali ochrzczeni przez żyda, o którym nie wiadomo, czy był chrześcijaninem czy poganinem<sup>154</sup>, papież odpowiedział, że o ile zostali ochrzczeni w imię Trójcy Świętej lub w imię Chrystusa, nie należy ich chrzcić ponownie<sup>155</sup>.

Wobec tak jasnego określenia papieża św. Mikołaja I jak bardzo dziwny i niezrozumiały wydaje się fakt, że Burchard z Wormacji († 1025) umieścił w swym *Dekrecie* tekst Benedykta Lewity o obowiązku powtórzenia chrztu udzielonego przez kapłana nieochrzczonego, przypisując go równocześnie synodowi w Compiègne<sup>156</sup>. W niezmienionej formie ten sam tekst umieścił także w swych zbiorach Iwo z Chartres († 1116)<sup>157</sup>. Autentyczność tego tekstu była jednak podważana. Świadczy o tym uwaga Migne'a, że w starych kodeksach *Dekretu* Iwona z Chartres na marginesie cytowanego tekstu istnieje napis *Hic dubitatur*<sup>158</sup>. Zasadniczej zmiany w tekście Benedykta Lewity dokonał Gracjan. Gracjan, zachowując inskrypcję — *Ex conc. apud Compendium*, opuścił słowa: *et omnes, quos prius baptizavit*<sup>159</sup>. W konsekwencji tekst otrzymał nowy sens w niczym nie podważający ważności chrztu udzielonego przez osoby nieochrzczone. W takim samym brzmieniu co i u Gracjana tekst ten został umieszczony w *Dekretalach* Grzegorza IX<sup>160</sup>.

Oprócz tekstu wspomnianego Burchard z Wormacji umieścił w swym zbiorze inny, przypisywany tym razem św. Izydorowi<sup>161</sup>. Ten tekst składa się niejako z dwóch części: z pierwszej — będącej zapytaniem lub przedstawieniem błędnej opinii w kwestii ważności chrztu udzielonego przez kapłana nieochrzczonego i z drugiej — będącej rozstrzygnięciem papieża w tej sprawie<sup>162</sup>. Z nieznacznymi zmianami tekst ten został umieszczony

<sup>154</sup> Nicolaus I: Responsa ad consulta Bulgarorum. Cap. 104: „A quodam Iudeo nescitis, Christiano an pagano multos in patria vestra baptizatos asseritis, et quid de his sit agendum consulitis”. Mansi 15, 432.

<sup>155</sup> Tamże: „Hi profecto si in Nomine Sanctae Trinitatis, vel tantum in Nomine Christi ... baptizati sunt ... constat eos non esse denuo baptizandos”.

<sup>156</sup> Burchardus W.: Decretorum libri viginti. Lib. IV, cap. 74: „(Ex conc. apud Compendium c. 5). Si quis prius byter ordinatus deprehenderit se non esse baptizatum, baptizetur et ordinetur iterum et omnes, quos prius baptizavit”. PL 140, 741. Postanowienia tego brak jest w uchwałach synodu w Compiègne. Por.: Harduin 3, 2005; Mansi 12, 656; C. Hefele, H. Leclercq: Histoire des conciles d'après les documents originaux. T. III/II. Paris 1908 s. 940—943.

<sup>157</sup> Ivo Carnotensis: Decretum. P. I. Cap. 268. PL 161, 222; Panormia, Lib. I, cap. 96. PL 161, 1066.

<sup>158</sup> Tamże nota 63.

<sup>159</sup> c. 60, C. 1, q. 1.

<sup>160</sup> c. 1 X 3, 43.

<sup>161</sup> Burchardus W.: Decretorum libri viginti. Lib. IV, cap. 100: „(Ex dictis s. Isidori Ep.). Si quis per ignorantiam ordinatur antequam baptizetur, debent ab eo baptizati baptizari, et ipse non ordinetur, sed Romanus Pontifex iudicat non hominem qui baptizatus sed Spiritum Dei subministrare gratiam baptismi licet paganus sit qui baptizatus”. PL 140, 748 n.

<sup>162</sup> J. Waldron: The Minister of Baptism. Washington 1942 s. 62.



także w zbiorach Iwona z Chartres<sup>163</sup> oraz w *Dekrecie* Gracjana<sup>164</sup>. A. Friedberg w krytycznym wydaniu *Dekretu* Gracjana wyjaśnił zagadkowe pochodzenie obu sfalszowanych tekstów. Tekst przypisywany synodowi w Compiègne, zdaniem Friedberga<sup>165</sup>, zaczerpnięty został z *Penitencjału* Pseudo-Teodora (ok. 690)<sup>166</sup>, a tekst przypisywany św. Izydorowi wzięty został z *Penitencjału* Pseudo-Egberta (ok. 767)<sup>167</sup>.

Kilkaset lat po szczegółowym orzeczeniu papieża św. Mikołaja I Kościół na IV soborze laterańskim (1215), występując między innymi przeciwko herezji albigensów, stwierdził ogólnie, że chrzest udzielony przez kogokolwiek zgodnie z formą Kościoła dopomaga do zbawienia<sup>168</sup>. Sobór Florencki (1438—1445), który zdaniem św. Bellarmina<sup>169</sup> był tym, którego spodziewał się św. Augustyn, usuwając wszelką wątpliwość, określił, że w wypadku konieczności, zachowując właściwą formę i intencję, poganin może ważnie i godziwie udzielać chrztu<sup>170</sup>.

#### ZAKOŃCZENIE

Kończąc nasze studium na temat szafarza sakramentu chrztu w okresie od wieku VIII do soboru Trydenckiego, można zestawić następujące ustalenia.

1. W omawianym okresie biskup, nie przestając *de iure* być zwyczajnym szafarzem chrztu uroczystego, *de facto* przestał go udzielać. Mimo tego biskup nie zerwał ścisłej łączności z sakramentem chrztu. Jednym z jego głównych obowiązków było dopilnowanie właściwego udzielania chrztu w diecezji.

2. W okresie tym, w zależności od miejscowych warunków, rozpowszechniał się lub rozpoczął się proces zyskiwania przez znaczniejsze kościoły diecezji prawa posiadania własnej chrzcielnicy. Proces ten miał istotne znaczenie dla kształtowania się instytucji prawnej kapłana jako zwyczajnego szafarza chrztu uroczystego. Kapłan-duszpasterz kościoła chrzcielnego miał bowiem prawo udzielania chrztu na podstawie swego

<sup>163</sup> Ivo Carnotensis: Decretum. P. I. Cap. 294. PL 161, 130; Panormia. Cap. 97. PL 161, 1066.

<sup>164</sup> c. 59, C. 1, q. 1.

<sup>165</sup> A. Friedberg: Corpus Iuris Canonici. P. I. Lipsiae 1879 kol. 380 noty: 835 i 826.

<sup>166</sup> Theodorus: Poenitentiale. Lib. II, n. 2, § 13: „Si quis presbyter ordinatus deprehenderit, se non esse baptizatum, baptizetur et ordinetur iterum, et omnes, quos prius baptizavit, baptizentur”. F. Wasserschleben: Die Bussordnungen der abendländischen Kirche. Graz 1958 s. 203. Por.: H. Schmitz: Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche. Bd. I. Graz 1958 s. 510 n.

<sup>167</sup> Egbertus: Confessionale. Cap. 4: „Omnis presbyter qui noverit quod non sit baptizatus, baptizetur, et omnes illi, quos antea baptizaverat, Papa Romanus, statuit, etiamsi presbyter peccator sit vel gentilis, ministerium Spiritus Sancti esse nihilominus in gratia baptismi, non hominis”. F. Wasserschleben, jw. s. 305 n. Por.: H. Schmitz, jw. s. 565 n.

<sup>168</sup> IV Concilium Lateranense. Cap. 1: „Sacramentum verum baptismi ... tam parvulis, quam adultis in forma ecclesiae a quocumque rite collatum proficit ad salutem”. Mansi 22, 982.

<sup>169</sup> R. Bellarminus s.: Opera Omnia. T. III. Parisiis 1870 kol. 532.

<sup>170</sup> Eugenius IV: Const. „Exultate Deo”, 22.XI. 1439: „In casu autem necessitatis, etiam paganus ... baptizare potest, dummodo formam servet ecclesiae et facere intendat quod facit ecclesia”. Fontes, I, n. 52 s. 74.



duszpasterskiego urzędu nie potrzebując każdorazowo ubiegać się o pozwolenie biskupa.

3. W wieku XII i XIII nastąpiło złagodzenie pojęcia konieczności jako warunku godziwego administrowania chrztu przez diakona.

4. W omawianym okresie papież Urban II (1088—1099) opowiedział się za ważnością chrztu udzielanego przez kobietę. Za ważny został też uznany chrzest udzielany przez rodziców, chociaż do jego godziwości wymagane było istnienie ostatecznej konieczności.

5. W okresie tym wyłoniła się sprawa ważności chrztu udzielanego przez pogan i żydów. Kościół w osobie papieża św. Mikołaja I (867—872) oraz na soborze we Florencji (1438—1445) określił ważność takiego chrztu, byle tylko została zachowana właściwa materia i forma a szafarz miał intencję czynienia tego, co czyni Kościół.

#### LE MINISTRE DU SACREMENT DE BAPTÊME DEPUIS LE VIII<sup>e</sup> SIÈCLE JUSQU'AU CONCILE DE TRENTE

##### RESUMÉ

La période de temps depuis le VIII<sup>e</sup> siècle jusqu'au concile de Trente constitue une étape particulière du développement de la législation ecclésiastique concernant la personne du ministre de baptême. Dans cette époque les normes existantes législatives ont beaucoup évolué. Les modifications survenues ont été prises en considération en ce qui concerne: 1. le ministre du baptême solennel, 2. le ministre du baptême privé, 3. le ministre acatholique. L'analyse des sources législatives a permis à l'auteur de formuler des thèses suivantes:

1. Dans cette période l'évêque, tout et restant „de iure” ministre ordinaire du baptême solennel, „de facto” cessa de le conférer. Cependant, il conserva une liaison avec le sacrement du baptême. Il se tenait pour obligé de surveiller l'administration du baptême dans le diocèse.

2. C'est alors que eu égard aux conditions locales, commença ou continua de s'établir la coutume de posséder des fonts baptismaux dans des principales églises du diocèse. Ce processus contribua à l'établissement du prêtre comme ministre ordinaire du baptême solennel. Car un prêtre qui régissait l'église du baptême avait le droit de conférer le baptême en vertu de sa charge pastorale, sans l'obligation de demander chaque fois l'autorisation de l'évêque.

3. Au cours du XII et XIII siècle on commença d'admettre un diacre comme ministre du baptême, même hors le cas de nécessité.

4. Dans cette période le pape Urbain II (1088—1099) déclara que le baptême conféré par une femme était valide. On reconnut aussi la validité du baptême conféré par les parents au cas d'une extrême nécessité.

5. Dans la même période emergea la question de la validité du baptême conféré par un païen ou un juif. L'Église en personne du pape Nicolas I (867—872) et du concile de Florence déclara qu'un tel baptême était valide, à condition que soient conservées la matière et la forme requises et que le ministre ait l'intention de faire ce que fait l'Église.